

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Pirmoji studija apie bažnytines eisenas LDK

2012-12-03

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: ISTORIJA

AUTORIUS: Dangė Vitkienė

DATA: 2012-12

Liepa Griciūtė-Šverebienė,
XVII-XVIII a. bažnytines procesijos
Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje,
Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla,
2011, 364 p., 500 egz.
Dailininkas Martynas Gintalas

Ši knyga, kaip ir dera Baroko studijoms, juolab menotyrinėms, traukia akį gausia ikonografija – pradedant viršelį puošiančiu Lesnos Švč. Dievo Motinos paveikslu fragmentu. Knyga prašyte prašosi pirmiausia būti sklaidoma, ir tik po to skaitoma. Tad per vaizdus, – o jų knygoje per 100, – pirmiausia ir skleidžiasi barokinių bažnytinių procesijų klodas, kuriame sutelpa ir flagelantų procesijos iš Francisco Goyos paveikslų ar XIV a. miniatiūrų, ir Vilniaus gatvėmis gėlių kilimais judančios Dievo Kūno procesijos, sustingdytos XX a. pradžios fotografijose. O šiltai apsilaupiusių medinių bažnyčių apdailos lentelių fone išstatytos senosios procesijų vėliavos, altorėliai, būgnai ir kryžiai anų laikų aidams įpučia kažin kokio artimumo, istorijos tęstinumo jausmo. Procesija vaizdžiau nei kas kitas išreiškia atsikartojimo idėją – savo giliausia esme ji yra tai, kas nekinta amžiais, ir ką kiekvienas yra savaip patyręs. Taip ne tik tema, bet ir pati knyga priartėja ir traukia leistis dar giliau, į antrąjį klodą, į kurį raktu tampa tekstas.

Solidi, disertacijos (2008) pagrindu parengta monografija – pirmoji ir lig šiol vienintelė, skirta Baroko epochos bažnytinėms procesijoms Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje aptarti. Nors procesijos kaip ritualinio, kultūrinio ar sociologinio reiškinio analizė lieka už autorės tyrimų lauko ribų, tai akademinėje Lietuvos padangėje kol kas išsamiausias darbas, kurio dėmesio centre pati procesija. Procesijos, ypač vaizdingumu išsiskiriančios barokinės eisenos, yra sulaukusios tyrėjų žvilgsnio, tačiau dažniau fragmentiškai, pereinant prie kitų klausimų ir neišskiriant procesijų kaip atskiro tyrimų objekto.

Pirmasis Lietuvos bažnytines procesijas knygoje *Marijos garbinimas Lietuvoje* plačiau yra aptaręs Juozas Vaišnora¹. 1998 m. išleista menotyrininkės Marijos Matušakaitės monografija apie procesijų altorėjus Lietuvoje². Kadangi procesijos tyrinėtos daugiausia dailėtyros aspektu, straipsnių ir veikalų, kuriuose aptariamas procesijų meninis apipavidalinimas, atributai, programos, yra gana nemažai. Kaip ir teatrologinių, mat barokinės procesijos, teatralizuoti, parateatriniai renginiai reikšmingai prisidėjo prie Lietuvos profesionaliojo teatro vystymosi. Literatūros tyrinėtojams jos įdomios dėl čia itin mėgto literatūrinės emblemos žanro ir gausiai išlikusių, savo forma scenarijus primenančių iškilnių aprašymų, dėl reikšmės Lietuvos muzikos raidai procesijos svarbios ir muzikologams.

Vis dėlto bažnytinės eisenos, šis daugialypis religinės kultūros reiškinys, nepelnytai nustumtos į šalį, nors, kaip pirmu sakiniu pažymi Liepa Gričiūtė-Švėrebieienė, „buvo viena populiariausių pamaldumo formų“. Kartu jos „buvo neatskiriama Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės gyvenimo dalis, atspindinti to meto visuomenės pasaulėžiūrą. Dėl savo dažnumo jos yra ir savotiškas kasdienio gyvenimo atspindys“ (p. 8). Tad Gričiūtės-Švėrebieienės nuo pirmo iki paskutinio puslapio kruopšti studija, tartum stiklo šukes bandant lipdyti fragmentiškas žinias apie XVII–XVIII a. bažnytines procesijas LDK ir jų meninį apipavidalinimą, neabejotinai taps svariu atspirties tašku tyrėjams, kurie pagaliau sumanys pažvelgti į procesiją kaip į kultūros antropologijos, sociologijos, etnologijos reiškinį. Tokios studijos, kurioje būtų sistemingai nušviesta ne tik Lietuvos bažnytinių procesijų kilmės ir raidos istorija ar meninis apipavidalinimas, bet kartu pateikta kultūrologinė analizė, kaip žinia, dar neturime.

Šaltinius Gričiūtė-Švėrebieienė renkasi, skaito ir interpretuoja itin atidžiai. Kadangi dauguma bažnyčiose ir muziejuose saugomų senųjų procesijų atributų datuojami XIX–XX a. pradžia, o apie XVII–XVIII a. bažnytinių iškilnių dekorą žinoma nedaug, tai knygos pagrindą sudaro rašytinės žinios. Būtent jomis remdamasi autorė apibūdina bažnytines procesijas kaip svarbų ir vieną būdingiausių LDK Baroko kultūros reiškinį, išlikę procesijų reikmenys knygoje pasitelkiami kaip vaizdinė priemonė, papildanti žodinę informaciją, nors ir nėra savarankiškas tyrimo objektas. Tyrimo metu autorė apėmė veik pusantro šimto Lietuvos bažnyčių ir atrado iki šiol niekur neužfiksuotų procesijų atributų. Dėl to monografijos vertė dar labiau išauga.

Knygoje sukaupta ir susisteminta medžiaga itin gausi – tiek rašytinė, kuria remiantis daromi pagrindiniai apibendrinimai, tiek vaizdinė, kuri pasitelkiama išsakytiems teiginiams pagrįsti ir papildyti. Monografijos šaltinių bazę sudaro XVII a. apeigynai, Vilniaus vyskupijos sinodų nutarimai, vyskupų ganytojiški laiškai, senųjų dokumentų rinkiniai (kuriuose autorei pavyko rasti vienus pirmųjų bažnytinių procesijų paminėjimų LDK). Rašytinių šaltinių pagrindu autorė išskiria procesijų tipus ir atskleidžia, kaip jos vystėsi ir kito XVII–XVIII a. bei nustato eisenų meninio apipavidalinimo principus ir kt. Sprendžiant apie meninį apipavidalinimą, svarbiais šaltiniais tapo bažnyčių inventoriai ir vizitacijų aktai, brolių, bažnyčių ir vienuolynų pajamų bei išlaidų knygos, proginiai spaudiniai, procesijų programos, Vilniaus vizitatorių memorialai ir amžininkų laiškai, periodiniai leidiniai, amžininkų literatūrinė kūryba, to meto istorikų darbai.

Dėl rašytinių XV–XVI a. pirmosios pusės šaltinių stokos tyrimo chronologines ribas autorė perkelia į XVII a. ir pirmųjų žinių apie bažnytines procesijas LDK plačiau

neaptaria. Būtent apsiribojimas gana siauromis chronologinėmis ribomis ir nuodugnus XVII–XVIII a. šaltinių tyrimas, prieš darant apibendrinimus, leido autorei aptikti kai kurių netikslumų kitų autorių teiginiuose ir gerokai papildyti esamas žinias.

Geografinės ribos apima dviejų LDK vyskupijų – Vilniaus ir Žemaičių – teritorijas. Lucko vyskupija (po Liublino unijos didžioji vyskupijos dalis atiteko Lenkijai) ir epizodiškai veikusi Smolensko vyskupija liko už tyrimų lauko ribų.

Pirmoje knygos dalyje autorė pateikia bažnytinių procesijų LDK panoramą: pradėdama nuo bendriausių žinių apie procesijų klasifikavimą Katalikų Bažnyčioje ir procesijų įsitvirtinimo bažnytinėje tradicijoje etapų, autorė pamažu pereina prie lietuviškosios procesijų istorijos aptarimo. Pasak Griciūtės-Šverebienės, „[v]ienas pirmųjų paminėjimų būtų 1390 m. popiežiaus Bonifaco IX legatų, siųstų į Lietuvą krikščionybės padėčiai iširti, pasakojimas“ (p. 19). Nors žinios apie liturginių švenčių procesijas XV a. gana skurdžios, autorės teigimu, jau tuomet LDK procesijos vykdavo dažnai ir įvairiomis progomis. Vėliau procesijos, kaip pažymi autorė, buvo skatinamos ir kontrreformaciniais tikslais bei tapo viena populiariausių katalikybės sklaidimo ir įtvirtinimo priemonių.

Pirmoje knygos dalyje glaustai, bet nuosekliai sudėliojusi liturginių ir ypatingųjų, arba extraordinariųjų, procesijų ir maldingųjų kelionių istorines detales (kokios, kada, kur ir kaip vyko), antroje autorė dar kartą grįžta prie kiekvieno iš šių tipų aptarimo, tik šį kartą akcentuodama meninį apipavidalinimą.

Griciūtei-Šverebienei teko nelengva užduotis atskleisti, kaip atrodė to meto procesijos, ypač liturginės (rengtos kasmetinių liturginių švenčių metu ir sekmadieniais aplink bažnyčias), apie kurias rašytiniuose šaltiniuose žinių išties negausu, o esamos gana nenuoseklios. Aptardama tokių procesijų meninį apipavidalinimą, autorė konstatuoja, kad rašytiniai šaltiniai daugiau žinių pateikia nebent apie Vilniaus Dievo Kūno procesijas, tuo tarpu kalbant apie kitas, apsiribojama vien statistine informacija. Ieškodama galimų kelių, autorė atsargiai gretina Vakarų Europoje ir kaimyninėje Lenkijoje žinomas procesijų tradicijas. Antai paprotį Verbų sekmadienio procesijoje ant ratukų tempti medinę asiliuko ir raito Kristaus skulptūrą, simbolizuojančią iškilmingą Kristaus įžengimą į Jeruzalę (p. 44–45). Nors šaltinių trūksta, autorė nebyliai daro prielaidą, kad tokios tradicijos galėjusios egzistuoti ir LDK.

Natūralu, kad daugiausia vietos aptariant liturginių procesijų išorinį pavidalą tenka Dievo Kūno procesijoms, ypač rengtoms Vilniuje. Išskirtinis šias liturgines eisenas rengusių jėzuitų dėmesys teatrinei daliai (šioji, kitaip nei liturginė, kiekvienais metais keitėsi) laidavo jų populiarumą tarp paprastų žmonių. Ir nors šių procesijų esmė – Eucharistijos gerbimas, XVII a. Vilniaus Dievo Kūno procesijos turėjo ir kontrreformacinį aspektą. Peržiūrėjusi XVII–XVIII a. Kražių (anuomet pagrindinio jėzuitų centro Žemaitijoje) jėzuitų metraščius, autorė teigia neradusi jokių žinių apie Dievo Kūno procesijas ir daro prielaidą, kad Žemaičiuose jos niekuo neišsiskyrė iš kitų. Nors ir čia vyskupo nurodymu procesija privalėjo eiti „per žinomesnes ir kilmingesnes vietas, o ne per laukus ir pievas“ (p. 53).

Ypatingomis progomis rengtas eisenas Griciūtė-Šverebienė suskirsto į keletą pagrindinių grupių: maldavimų ir padėkos už Dievo suteiktas malones, šventųjų ir

palaimintųjų pagerbimo, malonėmis garsėjančių atvaizdų pagerbimo, vyskupijos ar parapijos renginių pradžia ar pabaiga žyminčias eisenas. Nors, pasak autorės, šio tipo procesijos išsiskyrė iš kitų tiek dydžiu ir prabanga, tiek meniniu apipavidalinimu, ne visos jos buvo tokios iškilmingos ir gerokai skyrėsi tarpusavyje. Rašytinių žinių iš to meto ši kartą gerokai gausiau, tad autorei kruopščiai surankiojus ir sudėliojus detales, ypatingosios eisenos skleidžiasi pačiomis įvairiausiomis spalvomis: nuo 1607 m. Vilniaus gatvėmis vykusios atgailos procesijos, kai per tris šimtus Akademijos jaunuolių drobiniais gedulo drabužiais ėjo plakdamiesi nugaras (p. 54–55), iki ištainguose triumfo vartuose įsitaisiusių muzikantų, iliuminacijų ir pabūklų salvių pasitinkamos procesijos šv. Stanislovo Kostkos ir Aloyzo Gonzagos garbei (p. 59–60). Apskritai, kaip tvirtina autorė, triumfo vartai ir šaudymas iš pabūklų būdingi daugeliui ypatingomis progomis rengtų procesijų. Čia pat pateikiami keli triumfo vartų išdėstymo pavyzdžiai Vilniaus gatvėmis rengtų procesijų metu, o kai kurių iškilmių aprašymai – kartu su išsamiais triumfo vartų aprašais – publikuojami veik pusę knygos apimties sudarančiuose monografijos prieduose (čia skelbiamus tekstus iš lenkų kalbos vertė pati autorė, iš lotynų kalbos vertė Jūratė Baronienė, redagavo ir paaiškinimus parašė Liudas Jovaiša).

Maldingųjų kelionių meninio apipavidalinimo aptarimą autorė veikiausiai šmaikštumo dėlei pradeda nuo įrašo vienos arkibrolijos XVII a. pajamų ir išlaidų knygoje apie išlaidas maistui, ruošiantis kelionei į Kalvariją (jautienai, veršienai, duonai, medui, alui) (p. 81–82). Nors gerokai vaizdingesnis toliau pateikiamas eisenos į Trakus aprašymas, iš kurio sužinome, kad Penkių Kristaus žaizdų brolijos nariai vilkėdavę baltos ir raudonos spalvos apsiaustus su gobtuvais, o ant galvos užsidėdavę veidą dengiančius gobtuvus su skylutėmis akims (p. 82–83). Ne mažiau išpūdingas ir procesijų pasisveikinimo paprotys, kai į Šiluvą ar Žemaičių Kalvariją išsiruošusios parapijos pasveikinti išeidavo pakelės miestelio procesija su kryžiumi, vėliavomis, būgnu ir kunigu priešakyje. Nė iliustracijų nereikia, kad prieš akis iškiltų pasisveikinimui nusilenkiančios vėliavos ir kryžiai.

Autorė dar kartą konstatuoja, kad netgi tyrinėjant pačius liturginių procesijų vizualiuosius elementus, tenka vos su nedidelėmis išimtimis tenkintis rašytiniais šaltiniais. Šiuose paprastai apsiribojama pasakojimu apie tai, kaip procesija vyko, kas joje dalyvavo, išvardijami procesijų atributai, bet nenusakoma jų išvaizda. Ištyrusi bažnyčių vizitacijų aktus, inventorinius sąrašus, pajamų ir išlaidų bei brolijų knygas, autorė daro išvadą, kad pagrindinis kiekvienos bažnytinės eisenos atributas buvo vėliavos. Tą iškalbingai liudija knygos 9 priede pateikiamos lentelės, kuriose autorė skaičiais pateikia viską, ką surankiojo apie LDK bažnyčių procesijų atributus. Analizuodama lentelėse sugulusius skaičius, Gričiūtė-Šverebienė daro ir platesnius apibendrinimus, kaip antai: „bendrą vėliavų skaičiaus išaugimą [Žemaičių vyskupijoje] XVIII a. galbūt būtų galima sieti su atlaidų praktikos išpopuliarėjimu ir išaugusiu šventųjų kultu“ (p. 87). Tačiau apskritai į platesnius apibendrinimus monografijos autorė nelinkusi. Nuosekliai faktografiška studija yra tikras lobynas būsimiems tyrimams – ne tik dailėtyros, paveldosaugos, kultūros istorijos, bet ir etnologijos, sociologijos ir net lingvistikos. Antai ištyrusi bažnyčių inventorių, vyskupijų dokumentus, vizitacijos aktus ir kitus rašytinius šaltinius, Gričiūtė-Šverebienė pateikia skirtinguose šaltiniuose aptiktų vėliavų pavadinimų analizę (p. 88–92). Čia pat išsamiai pristatomi vėliavų siuvimui naudoti audiniai (prieduose pateiktose lentelėse suskaičiuota, kiek kokių audinių ir spalvų vėliavų būta atskirose parapijose), audinių

marginimo technikos, dekoravimo būdai ir pan. Paeiliui aptardama nuolatinius bažnytinių procesijų atributus – vėliavas, altorėlius, baldakimus, kryžius, žibintus – bei analizuodama būdingiausias procesijų vėliavų ir altorėlių siužetus, autorė pateikia daugybę nepublikuotos informacijos.

Jei reikėtų išsakyti vieną kitą šykščią pastabą, tai pirmoji būtų pasvajojimas, kad knygos autorė būtų nepabijojusi drąsiau dalintis išvalgomis, nušvitimais ir atradimais sistemindama taip kruopščiai surinktą ir tokią gausią medžiagą... Tikslumas monografijoje – privalumas ir būtinybė, tačiau žavesio suteikia būtent išsiliejimas už faktografinių ribų. Kartu norėtusi, kad įžangoje ir pabaigos žodyje būtų likę mažiau kietoko disertacijos skambesio ir pasikartojančių sustabarėjusių formuluočių. Juk neretai nutinka, kad kaip tik įvadinis žodis pakeri arba nubaido smalsų skaitytoją.

¹ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958.

² Marija Matuškaitė, *Procesijų altorėliai Lietuvoje*, Marijampolė: Ardor, 1998.